

ՍՈՒՐԵՆ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆ

ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆՏՐԱՆՈՒ ԲՆՈՐՈՇ ԳԾԵՐԸ (1920-1930 թթ.)

Յուրաքանչյուր պետության մեջ քաղաքական իշխանության մեխանիզմը գործում է գլխավոր գործող անձանց՝ քաղաքական կուսակցությունների, քաղաքական առաջնորդների և քաղաքական ընտրանու միջոցով: 1920-1930-ական թթ. Թուրքիայում ծառացած էր նոր քաղաքական ընտրանու՝ իր նոր արժեքներով, մոտեցումներով և գաղափարներով, ձևավորման անհրաժեշտությունը: Այն քաղկացած էր զինվորականներից, հատկապես քարձրագույն սպայակազմի ներկայացուցիչներից, քաղաքաբնակ մտավորական խավից, բյուրակրատիայի մարդկանցից, Անատոլիայի տեղական վերնախավի և հոգևորականության ներկայացուցիչներից և նոր ձևավորվող արդյունաբերական ու առևտրական կամ «միջին» խավից: Քաղաքական և հասարակական գիտությունների մեջ տարածված է այն տեսակետը, որ քաղաքական ընտրանին մարդկանց մի խումբ է, որի ձեռքում գտնվում են կրթության, տեղեկատվության, ֆինանսական հիմնական միջոցները և ինստիտուտները, որոնց օգնությամբ էլ փաստորեն իրականացվում է քաղաքական իշխանությունը:¹

Թուրքական քաղաքական ընտրանու մասին իր ընդգրկումն աշխատության մեջ ամերիկյան մասնագետ Ֆրեդերիկ Ֆրեյը նշում է, որ «քաղաքական ընտրանին կազմում էր իշխանության կայացման և գործունեության ամուր հիմքը, որը մասնակցում էր քաղաքական ծրագրերի և բարեփոխումների մշակմանը և կենսագործմանը»²: Թուրքիայում դեռևս պլանբյուրքիզմի գաղափարախոս Ջիյա Գոքաբեին էր առաջ քաշում այն գաղափարը, որ գերագույն իշխանությունը պետք է տրվի ոչ թե ժողովրդին, այլ ազգային էլիտային, որը պետք է իշիփի՝ ելնելով ժողովրդի շահերից. «Ժողովրդական իշխանությունը ընտրանու իշխանությունն է»³: Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ քաղաքական ընտրանին որոշակի խումբ է կամ հասարակության խավ, որը կենտրոնացնում է իր ձեռքերում պետական իշխանությունը և զբաղեցնում է դեկավար պաշտոնները՝ կառավարելով հասարակությունը: Նրա մեջ մտնում են իշխանական լիազորություններ և գործա-

ռույթներ ունեցաւ բարձր կարգի քաղաքական գործիչները, բարձրագույն պետական ծառայողները: Քաղաքական ընտրանին հանդիսանում է քաղաքական համակարգի կենտրոնական օղակը: Թուրքիայում իշխանությունը ազգայնական պատերազմի ընթացքում և դրանից հետո հայտնվեց, բնականաբար, ազգայնական շարժումը գլխավորող անհատների ձեռքում, ընդ որում, նրանցից ոչ բոլորը մնացին իշխանական համակարգի գազաթին. մնացածներն էլ դարձան նոր՝ հանրապետական ընտրանու հիմքը:

Համաձայն մասնագիտական գրականության մեջ առաջ քաշվալ, մասնավորապես՝ Յ. Ֆրեյի և թուրք հասարակագետ Չաղլար Քեյդերի տեսակետների, թուրքական քաղաքական ընտրանին 1920-1930-ական թթ. քաղկացած էր մի քանի շերտերից՝ բարձրագույն, միջին, վարչական: Բարձրագույն օղակի մեջ մտնում էին Հանրապետության նախագահը (որը միաժամանակ Հանրապետական Ժողովրդական Կուսակցության (ՀԺԿ) գլխավոր նախագահն էր), Հանրապետության վարչապետը (միաժամանակ ՀԺԿ-ի վախճանախագահը), ՀԺԿ-ի գլխավոր քարտուղարը, ներքին գործերի, արտաքին գործերի, ֆինանսների և տնտեսության, ազգային պաշտպանության նախարարները, Թուրքիայի Մեծ Ազգային Ժողովի նախագահը, կրթության, արդարադատության նախարարները, 1924-1925 և 1930թ. կարճատև գոյություն ունեցած Առաջադիմական-Հանրապետական և Լիբերալ-Հանրապետական կուսակցությունների նախագահները, մնացած նախարարները, ՍԱԺ-ի վախճանախագահները և մշտական կոմիտեների ղեկավարները, ՀԺԿ-ի կենտրոնական կոմիտեի և վարչության անդամները, ՀԺԿ-ի տարածքային տեսուչները: Այս շրջանակն էր ընդունում ժողովրդի համար ամենակարևոր քաղաքական որոշումները: Միջին քաղաքական ընտրանին ձևավորվում էր խորհրդարանի անդամներից, վիլայեթների նահանգապետներից, քաղաքապետներից, տարբեր քաղաքական ուժերի ղեկավարներից: Վարչական ընտրանու մեջ մտնում էին պաշտոնյաները, որոնք զբաղեցնում են բարձր դիրքեր նախարարություններում և պետական կառավարման այլ մարմիններում:

Ինչպես ցույց են տալիս մեր ուսումնասիրությունները, ինքը՝ քաղաքական վերնախավը բաժանվում էր մի քանի խմբերի՝ կառավարության անդամներ, ՀԺԿ-ի ղեկավար մարմինների անդամներ, մեջլիսի պատգամավորներ, զինված ուժերի հրամանատարական կազմ, դատավորներ, նահանգապետներ: Այդ ընտրանու ներսում գոյություն ունեին մի քանի մրցակից խմբեր. սկզբից դրանք Մուսուաֆա Քեմալի շուրջ համախմբված և նրան ընդիմադիր անձինք էին, որոնց միջև պայքարի գազաթնակետը դարձան 1924-1926թթ. Առաջադիմական կուսակցության և Իզմիթի դավադրության հետ կապված իրադարձությունները, ապա վարչապետ Իսմեթ Ինյոնյույի և ներքին գործերի նախարար Ռեջեփ ֓եքերի գլխավորությամբ արմատականների, 1930-1934թթ. գործունեություն ծավալած ձախ-արմատական «Կադրո» և ֆինանսների նախարար և վարչապետ Ջելալ Բայարի ազատա-

կան հայացքներ դավանող ընտրանու անդամների խմբերը: Սակայն քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացում այս խմբերի խաղացած դերը, թեպետ և զգալի էր, բայց ոչ վճռորոշ: Չկար որևէ մեկ գործիչ, որ կարողանար ասել, որ ինքը հանդիսանում է նախագահի գլխավոր հենարանը. անգամ Իսմեթ Ինժնյանը չէր հավակնում կոչվել այդպիսին: Իր իշխանությունը և լիազորությունները Աթաթյուրքը չէր կիսում ոչ մեկի հետ: Միայն 1937-1938թթ.՝ ծանր հիվանդության պատճառով, նա թույլ տվեց իր շրջապատին ձեռք բերել մեծ չափերի հասնող ինքնուրույնություն և ազդել որոշումների վրա:

Թուրքիայի Հանրապետության իշխող վերնախավը իր արմատներով պատկանում էր օսմանյան և երիտթուրքական ընտրանու երկրորդ և երրորդ շարքին, ուստի թե՛ իր մտածելակերպով, թե՛ վարքագծով այն օտարված չէր նախորդ ժամանակաշրջանից: Նոր ընտրանու մոտ դեռևս չէր վերացել օսմանյան իներցիան և տիրապետող էին մնում օսմանյան մտածելակերպն ու ավանդույթները՝ պետության և իշխանության մասին հատուկ պատկերացումներով, մասնավորապես, երկրի կառավարման ոճի, ժողովրդի կյանքում պետության խաղացած դերի վերաբերյալ: Այսպես, հանրապետական ընտրանին, օսմանյան վերնախավի պես, ընդունում էր պետության և նրա առաջնորդների գերակայությունը՝ համոզված լինելով, որ պետությունն է մարմնավորում արդիականության գաղափարները և կարող է տարածել դրանք ամբողջ բնակչության մեջ բարեփոխումների միջոցով: «Ղեկավարների պարտականությունն է, - հայտարարում էր Մուստաֆա Բենալը 1928թ., - ազգին կենսական վերածննդի և երջանկության ճանապարհը ցույց տալը»:

Ընդհանրապես, հին օսմանյան բյուրոկրատիայի ներկայացուցիչներից շատերը տեղ գտան նաև Անկարայի կառավարության հաստատություններում: Հանրապետության 50-ամյակին նվիրված իր հուշերում թուրք հայտնի գրող և պետական գործիչ՝ Յակուբ Քադրի Կարասոմանօղլուն գրում էր. «Բարեփոխումների առաջընթացի համար հարկավոր էր ազատվել նախորդ ժամանակաշրջանի մարդկանցից: Մինչդեռ մենք նոր պետության գլուխ հավաքեցինք ինչ որ կար Բաբը Ալիում... Ահա այդ պակասն էր, որ մեր բարոյությունների պատճառը դարձավ: Աթաթյուրքը ինձ այս իմ հարցումներին պատասխանում էր, որ «ինձ մի բողոքի՛ր: Ես ազգային պայքարը սկսեցի կանաչ դրոշների տակ հավաքված հոջաների հետ: Մարդ չկար, չկարողացա գտնել: Ո՞վ եկավ, ո՞վ ինձ հավատարիմ ծառայեց: Խալիֆայությունը, սուլթանությունն անգամ շեյխ-ուլ-իսլամի ֆեթվայով վերացնել տվեցի»⁷: Հետևաբար, Բենալ Աթաթյուրքը ամեն կերպ ջանք էր գործադրում, որպիսի թուրք երիտասարդությունից նոր ընտրանի աճեցնի. «Մենք ամեն ինչ երիտասարդներին ենք բողոքելու... Մեր ամբողջ հույսը երիտասարդությունն է»⁸: Փաստորեն, Թուրքիայում իշխող վարչակարգը իր ուսերի վրա էր վերցրել երկրի նոր ընտրանու ձևավորման գործը:

Թուրքական ընտրանին մեծ մասամբ հավակնում էր հանդես գալու որպես կրթված, մտավոր, պաշտոնավոր խումբ: Ընտրանու մյուս խումբը կազմում էին տեղական մակարդակով ազդեցություն ունեցող մարդիկ, որոնք, սակայն, տվյալ ժամանակաշրջանում զգալի չավալ մերկայացված չէին իշխանության համակարգում: Ընդ որում, երկրի տարածքի մեծ մասում քաղաքականությունը շարունակում էր մնալ, մի կողմից, տեղական աղաների և ցեղապետերի, մյուս կողմից, իշխանությունների միջև բանակցությունների գործ:

Թուրքիայում քաղաքական ընտրանու և բնակչության զանգվածների միջև գոյություն ուներ բավականին մեծ ճեղք, որը արտահայտվում էր ինչպես սոցիալական ծագման և դիրքի, այնպես էլ կրթական և մտավոր մակարդակներում: Թուրքական ընտրանին շատ ավելի կրթված էր հասարակ ժողովրդից: Զեմալական ժամանակաշրջանում մեջլիսի մոտ 60 տոկոսը ունեցել է բարձրագույն համալսարանական կրթություն: Հիմնականում մեջլիսի պատգամավորները ավարտում էին քաղաքական գիտությունների և իրավաբանական բաժանմունքները⁹: Փաստագրական տվյալները վկայում են, որ թուրքական քաղաքական ընտրանու մեջ տիրապետող էին միջին տարիքի¹⁰ բարձրագույն կրթությամբ սովամարդիկ¹¹, որոնք պատկանում էին սոցիալական բարձր և միջին խավերին: Դրանք հիմնականում պետական բյուրոկրատիայի, զինվորականության, մտավորական խավի մերկայացուցիչներ էին¹²:

Որքանով մեջլիսն էր տարբերվում երկրի ընդհանուր բնակչությունից, այդքանով էլ բարձրագույն դեկավարությունն էր առանձնանում խորհրդարանից: Նախարարների կաբինետի անդամները գերազանցապես համալսարանական մակարդակի կրթություն ունեին: Ըստ մասնագիտությունների նրանք բաժանվում էին զինվորականների, բժիշկների, իրավաբանների և քաղաքագետների¹³: Այսպիսով, երկրի քաղաքական ընտրանու մեջ մուտք գործելու համար պահանջվում էր համապատասխանել որոշակի չափանիշներին, ինչպես, օրինակ, բարձրագույն կրթություն ունենալը, պատկանելությունը բանակային վերահսկման կամ պետական բյուրոկրատիային:

1920-1930-ական թթ. քեմալական ընտրանու գործունեության գլխավոր հենարանը հանդիսանում էին գործադիր իշխանությունը (բյուրոկրատիան), կուսակցությունը և բանակը, իսկ կենտրոնական նպատակներն էին երկրի քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքների, մշակութային կյանքի և մտածողության արմատական վերափոխումը և արդիականացումը: Այս ենթադրությունն նրա հիմնական կարգախոսները դարձան ազգայնականության, աշխարհիկ պետության և արդիականացման գաղափարները¹⁴, որոնց անունից էլ քաղաքական ընտրանին իրեն իրավունք վերապահեց խիստ վերահսկողություն սահմանել զանգվածների և երկրի քաղաքական դեկավարման գործընթացների նկատմամբ՝ տեսնելով Թուրքիայի զարգացումը ուժեղ և կենտրոնացված վերահսկողության տակ, այսինքն, «խնամա-

կալ» վարչակարգի պայմաններում: Ավելին, երկրի քաղաքական ընտրանին սկսել էր իրեն նույնացնել ազգի և պետության հետ: «Հանրապետության ղեկավարությունը, - ընդգծում է Աթաթուրքի կենսագիր լորդ Կինրոսը, - անկեղծորեն հավատում էր, որ իրավունք ունի երկրի բնակչության հնազանդություն պահանջելու և ստանալու»¹⁵: Այսպիսի ավտորիտար իշխանության պայմաններում քաղաքական ղեկավարության և քաղաքական ընտրանու գործառույթը կայանում էր պետական, զինվորական, մտավորական կառույցների նկատմամբ վերահսկողության պահպանման մեջ: Ընդ որում, շնորհիվ բնակչության մեջ արմատավորված այդ նույն մտածելակերպի, նրանք իրենց քաղաքականությունը անցկացնելիս կարիք չունեին դիմելու դեմագոգիայի և տեռորի հսկայական ապարատի օգնությանն, ինչպես դա տեղի էր ունենում միաժամանակ Խորհրդային Սիությունում և Գերմանիայում: Թեև, մասնավորապես, մեկ անգամ չէ, որ արձանագրվում էին դեպքեր, երբ նրանք, ովքեր համաձայն չէին իշխող վերնախավի դիրքորոշումների և քաղաքականության հետ, դիտվում էին ոչ միայն որպես քաղաքական ընդդիմախոսներ, այլ նաև որպես «պետության և ազգի թշնամիներ»¹⁶:

Հարկ է նշել նաև, որ թուրքական ընտրանու մեջ գոյություն չունեին բավականաչափ ինքնուրույն խմբեր: Տնտեսական վերնախավը, օրինակ, չէր կարող հավակնել հանդես գալու իբրև ինքնավար քաղաքական ուժ, մտավորականությունն ի վիճակի չէր առաջ քաշել այլընտրանքներ առկա քաղաքական համակարգին և հանդիսանում էր իշխող վարչակարգին ավելի շուտ «սպասարկող», քան թե ընդդիմադիր ուժ, իսկ բանակային սպայակազմը բավարարվում էր իր նախկին հրամանատարներին Հանրապետության բարձրագույն պաշտոններում տեսնելով և կենտրոնացած էր երկրի տարածքային ամբույջականության պահպանման և բանակի արդիականացման խնդիրների վրա, պետական բյուրոկրատիան էլ զբաղված էր կառուցվածքային բարեփոխումների խնդրի լուծմամբ: Իշխող ընտրանին պատասխանատու չէր երկրի բնակչության առաջ, քանի որ չէր գործում պարբերական ընտրությունների միջոցով այն փոխելու մեխանիզմը: Ընդ որում, հանրապետական քաղաքական ընտրանու առաջին սերնդին այդպես էլ չհաջողվեց փոխադարձ կապ հաստատել լայն զանգվածների հետ: Չ. Քեյ-դերը այս առթիվ նշում է, որ «հանրապետականներն այդպես էլ չկարողացան շահել բնակչության լայն խավերի աջակցությունը: Նրանք մնացին որպես զանգվածներից կտրված ընտրանի»¹⁷: Բավական էր միայն 1950թ. թուրքերին տալ ազատ ընտրության իրավունքը, և 27 տարի իշխող Հանրապետական-Ժուլվրդական կուսակցությունը ջախջախիչ պարտություն կրեց՝ հանձնելով իշխանությունը քաղաքական ընտրանու հաջորդ՝ երկրորդ սերնդին:

THE CHARACTERISTICS OF THE TURKISH POLITICAL ELITE (1920-1930s)

(Summary)

The mechanism of the political power in every state works through its major actors - the political parties, political leaders and political elite. In 1920-1930s in Turkey there was a need to form a new political elite. The main components of the Turkish political elite were the military, state bureaucracy, urban intellectuals as well as the representatives of Anatolian local elite and clericals. It was divided into several groups - the associates of the President of the Republic, members of the government and the ruling organs of Republican People Party, the deputies of *mejlis*, the commanders of the army, the vilayets' governors.

In its common sense the political elite is a definitive group which concentrates in its hands the state power and occupies leading posts in the society. The political elite is a central link of the political system. The ruling class of the Turkish Republic originated from the previous - the Ottoman and Young Turks - elite. Consequently it inherited its mentality and behaviour as well as its traditions and ideas about state and power.

The Turkish political elite by its most part claimed to appear as an educated, intellectual class. In order to enter the political elite of the country the main conditions were - high education and social status (military or bureaucratic classes). As a result, the major bases of this elite were the executive power, army and a single-party system.

Seeing the development of Turkey under the strong and centralized rule in the conditions of a "tutelary" regime the ruling elite established a strain control over the masses and the political process in the country. The main function of such elite was the preservation of the control over the state, military, and intellectual structures. Consequently, between the ruling elite and the people masses on both the social and the educational and intellectual levels was formed a large gap. That is why the first generation of the Republican elite could not win wide support of the masses remaining as an isolated elite.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. International Encyclopedia of Social Sciences, Washington, 1964, vol. 4, p.362.
2. F. Frey, The Turkish Political Elite, Cambridge, Mass., 1965, p.40.
3. U.Heyd, Foundations of Turkish Nationalism, London, 1950, p.133.
4. F. Frey, The Turkish Political Elite, p. 45; Ç. Keyder, State and Class in Turkey, New York, 1983, p.136.

5. Atatürk'ten Düşünceler, Ankara, 1960, s. 132.
6. Բարը Ալի՝ «Բարձրագույն Դուտ» կոչվում էր սուլթանական մեծ վեզիրի մատակարարը, որը դարձավ ամբողջ սուլթանական կառավարության հոմանիշը:
7. Y.K.Karaosmanoğlu, Açık oturum, "Milliyet", 28.10.1973.
8. M.Kansu. Atatürk'le Beraber, ss. 471-472; մեջքերվում է ըստ D.Avcioğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c. 3, İstanbul, 1976, s. 1233.
9. F. Frey, The Turkish Political Elite, p. 94.
10. Նրանց միջին տարիքը 40-ից 60 տարեկան էր:
11. Հինգերորդ մեջլիսում, որը ընտրվել էր 1935թ., երբ վերացվեց ընտրական իրավունքի հետ կապված սեռական խտրականությունը, կամայք կազմում էին նրա անդամների 4,1%:
12. Պաշտոնյա և զինվորական խավերի ներկայացուցիչները կազմում էին մեջլիսի մոտավորապես 21%, իսկ տնտեսական խավի ներկայացուցիչները՝ 9%: Բոլոր տվյալները բերվում են ըստ F. Frey, The Turkish Political Elite, p. 105-125.
13. Նույն տեղում, p. 130.
14. D.Vasileva, Cultural Revolution or Cultural Reform? (Kemalist Cultural Transformations in Turkey in the 20's and 30's), "Etudes Balkaniques", N 2, 1989, pp. 59.
15. Kinross, Lord, Atatürk. The Rebirth of a Nation, London, 1965, p. 477.
16. Խոսքը Առաջադիմական-Հանրապետական կուսակցության և 1926թ. երիտթուրքական վերնախավի մնացորդների ջախջախման հետ կապված դեպքերի մասին է: St'u E.J. Zürcher, The Unionist Factor. The role of the Committee of Union and Progress in the Turkish national movement 1905-1926, Leiden, 1984. p. 175.
17. Ç. Kcyder, Türkiye'nin Demokrasinin Ekonomi Politigi.- I.C. Schick ve E. Tonak (derl.). Geçî Sürecinde Türkiye, İstanbul, 1998, s. 50.